

B OEKEN

[B] BLINDGANGERS. “AUTORITEIT” VAN PAUL VERHAEGHE

Eerlijk gezegd had ik niet gedacht dat *Les Aveugles*, een eenakter van Maurice Maeterlinck uit 1890, nog speelbaar zou zijn, gezien zijn loodzware symbolische pessimisme en zijn minimum aan theatrale mogelijkheden, maar dat bleek een misrekening: Guy Cassiers bracht het stuk in 2014 in een vertaling van Erwin Mortier op de planken.¹ Of zij daarmee bewezen dat *De blinden* speelbaar is, blijft de vraag; critici spraken niet helemaal ten onrechte van een tableau vivant en een installatie. Toch kon het stuk als artistiek statement over de schijnbaar hopeloze onbeheersbaarheid van de problemen van deze tijd enige actualiteit moeilijk ontzegd worden.

Een groep blinden, achtergelaten door een priester, doolt richtingloos en hopeloos rond, totdat blijkt dat de priester, uiteraard hun gids, dood is. Dan is er een waanzinnige vrouw met een kind dat kan zien, als enige, en het huilt: is dat kind de nieuwe ziener waar iedereen naar snakt? Maar dan is de vraag: huilt het kind niet juist om wat het ziet? Paul Verhaeghe besluit zijn nieuwe boek, *Autoriteit*, met een passende verwijzing naar het stuk. Hij ziet *De blinden* als “een metafoor voor onze tijd, met een duidelijke waarschuwing: er is geen leider meer,

hij is dood en zijn terugkeer is pure inbeelding. We zullen het zelf moeten doen.”

Autoriteit kan worden gezien als een vervolg op *Identiteit*, het succesvolle boek waarmee klinisch psycholoog en psychotherapeut Verhaeghe in 2013 op overtuigende wijze liet zien welke psychische ravage wordt aangericht door de maatschappelijke en uiteindelijk economische ontwikkelingen die sinds enkele tientallen jaren met het begrip neoliberalisme worden aangeduid. In het nieuwe boek, de titel suggereert het al, gaat hij uit van ervaringen die elke tijdgenoot kent: het verval van autoriteit in alle sectoren van het dagelijks leven. Niet alleen het gezag van de kerk is – althans in Noord-West-Europa – verdwenen, ook dat van de ouders, de leraar, de dokter, de politieagent, de politicus en zelfs de wetenschapper is op zijn minst zwaar aangetast. Tegelijkertijd snakt menigeen naar leiders die opnieuw met gezag spreken en “zeggen waar het op staat”. Curieus genoeg klinkt die roep om sterke mannen vaak uit dezelfde mond die de dokter en de leraar brutaalweg de wet voorschrijft.

Om deze en andere paradoxen te verhelderen, leidt Verhaeghe de lezer met vaardige pen naar de kernvraag: waardoor werd en wordt autoriteit gelegitimeerd? Het antwoord: door een derde, externe bron, ofwel: door regels en wetten waaraan ook de gezagdrager zelf onderworpen is: “autoriteit

Scènefoto van *De blinden*, een toneelstuk van Maurice Maeterlinck dat in 2014 door Guy Cassiers werd opgevoerd, in een vertaling van Erwin Mortier, Foto Kurt Van der Elst.

is in principe verantwoording schuldig aan een derde instantie.” Ze ontardt in pure macht als die verantwoording ontbreekt, dan geldt eenvoudigweg het recht van de sterkste. Eeuwenlang bestond die externe, geweld legitimerende en uitvoerende instantie uit het grondpersoneel van God de Vader, totdat duidelijk werd dat diens oppermacht een projectie was van een dwalend volk als dat van Maeterlinck, waardoor redelijke wezens zich niet langer lieten ringeloren. Dat gebeurde voor het eerst door dappere geesten in de Verlichting; pas in de jaren zestig en zeventig van de vorige eeuw was voor brede lagen van de bevolking de tijd rijp voor de bevrijdende boodschap dat macht om een andere, inhoudelijke legitimatie vraagt.

Het failliet van het patriarchale model is evident, moreel, politiek en praktisch, het “werkt” niet meer. Als er toch aan wordt vastgehouden, gebeurt dat noodgedwongen met repressie en controle. Verhaeghe is uiteraard geen verdediger van dat achterhaalde model, een blinde ziet wat de immorele en destructieve effecten ervan zijn. Maar dat geldt evenzeer voor het diametraal tegengestelde *laissez-faire*-model, dat het enorme potentieel van burgerlijke onverschilligheid en cynisme alleen maar fataal versterkt. Op grond van zijn eigen ervaringen als vader, docent, psychotherapeut en schrijver komt hij tot andere conclusies: autoriteit blijft nood-

zakelijk om een uitweg te vinden uit de impassen op elk gebied, maar die “nieuwe” autoriteit kan niet langer verticaal en hiërarchisch gestructureerd zijn: effectiviteit is alleen te verwachten van een horizontaal netwerkmodel.

“Hoe kunnen we de broodnodige autoriteit installeren zonder dat we terugvallen in het paternalistische model of ons overleveren aan een anonieme cijferdictatuur?”, vraagt hij zich af. Een paar alinea’s verder geeft hij, even beknopt, het antwoord: “de groep zelf kan als grond functioneren, de groep als een grotendeels horizontaal functionerend netwerk, dat een steeds verschuivend gezag verleent aan meerdere figuren.” Dat klinkt vooralsnog behoorlijk abstract, uiteraard, maar het is niet de geringste verdienste van dit boek dat Verhaeghe helder en overtuigend uitlegt hoe die verandering in de realiteit gestalte kan krijgen.

Daarbij hangt veel af van opvoeding en onderwijs, dus van de manier waarop ouders en andere opvoeders, inclusief docenten, hun rol gestalte geven. Aangezien autoriteit alleen functioneert op grond van vrijwillige onderwerping – Verhaeghe houdt terecht niet op dat te benadrukken – moeten opvoeders daadwerkelijk aanwezig zijn, maar zonder de suggestie dat ze de gelijken zijn van de jongeren, bijvoorbeeld door zich met hun voornamen te laten aanspreken. “Ouders en leerkrachten moeten hun

aanwezigheid heroveren (...) Ze zijn aanwezig als lid van een collectief.” In plaats van controle, die altijd onpersoonlijk is en gericht op overtreders en dus op straffen, pleit Verhaeghe voor “waakzame zorg”, dus niet gericht op het afdwingen van gehoorzaamheid maar op het ontwikkelen van begrip – wat alleen mogelijk is als de opvoeder van zijn kant begrip heeft voor de motieven van de overtreder. Transparantie is daarbij een noodzakelijke voorwaarde, want zij schept vertrouwen en voorkomt achterbaksheid, roddel, chantage, tegenwerking.

Een boek dat in de lijn ligt van deze bevindingen kon Verhaeghe nog niet kennen, het zeer recente maar door de (onderwijs)journalistiek niet op waarde geschatte *Meester, meester!* van Yves van Kempen, literair publicist en oud-docent Nederlands aan de experimentele Open Schoolgemeenschap Bijlmer in Amsterdam. Van Kempen laat zien dat met liefde voor het vak en met een gedurfde, creatieve aanpak in de jaren zeventig het onmogelijke mogelijk was, zelfs met als onhandelbaar afgeschreven pubers: onderwijs zonder straf en rapporten, maar als gelukkig makend avontuur voor leraar en leerling.

Aldus levert Van Kempen een uiterst concrete en bovendien fraai geschreven bevestiging van Verhaeghes betoog: macht eist volledige gehoorzaamheid, autoriteit staat autonomie toe, sterker: autoriteit is in de traditie van de Verlichting op niets zozeer gericht als op autonomie. Lees er het baanbrekende werk van een van de eerste en diepste gravende onderzoekers van “het autoritaire karakter”, Theodor W. Adorno, maar op na. Van Kempen spreekt in zijn geest: er is geen betere leerkracht dan het eigen initiatief van de leerling.

Helaas heeft “het systeem”, dat draait op de “noodzaak” van economische groei, aan die verlichte opvattingen geen boodschap. In zijn alomvattendheid eist het tegenwoordig, ook van de psychotherapeut en zijn cliënt, de leraar en de leerling, aanpassing aan het maatschappelijke ideaalbeeld, waarbij “afwijkend gedrag” gemeten wordt naar de neoliberale normen van “succes, assertiviteit, flexibiliteit, zelfverzekerdheid” – een nog tamelijk neutraal klinkende opsomming waaraan gerust machtswellust, meedogenloosheid en corruptiebaarheid mogen worden toegevoegd. Daarbij maakt computertechnologie het exact meten van individuele “prestaties” steeds eenvoudiger,

waardoor in bedrijven en elders een nieuw soort Taylorisme ontstaat dat iedereen die “achterblijft” straft en individueel verantwoordelijk maakt voor zijn “deficiënties”.

Maar de wal keert het schip. Verhaeghe laat het niet bij een analyse en gaat ook niet bij de pakken neerzitten. Hij geeft voorbeelden van alternatieve inzichten en praktijken, ook uit het bedrijfsleven, die zijn ontstaan – en haast onvermijdelijk op steeds grotere schaal *zullen* ontstaan – uit onvrede met “het systeem”, en die niet alleen beter “werken”, maar ook bijdragen aan het levensgeluk van de burger en de leefbaarheid van de planeet. Verhaeghe pretendeert uiteraard niet het panacee voor alle wereldproblemen te hebben ontdekt, evenmin is hij zo naïef om geen oog te hebben voor de obstakels die “het systeem” opwerpt. Maar zijn *Autoriteit* levert op zijn minst een wenselijke bijdrage aan het geloof in de mogelijkheid, ja de noodzaak van horizontale, door netwerken van groepen gedragen autoriteit.

CYRILLE OFFERMANS

PAUL VERHAEGHE, *Autoriteit*, De Bezige Bij, Amsterdam, 2015, 272 p.

Noten

(1) <https://toneelhuis.be/nl/production/de-blinden>

(2) YVES VAN KEMPEN, *Meester, meester! Hoe inspirerend onderwijs levens kan veranderen*, Querido, Amsterdam, 2015, 232 p.